

Dekret *In nomine Domini* a role kardinálů při papežské volbě

Drahomír Suchánek

Tato studie vznikla na Univerzitě Karlově v rámci programu PROGRES Q09:
Historie – klíč k pochopení globalizovaného světa

Výchozí bod pro veškeré úvahy ohledně papežských voleb v době bojů o investituru, tj. v období druhé poloviny 11. století a prvních dvou desetiletí 12. století, představuje dekret *In nomine Domini*, který vydal papež Mikuláš II. na *římské synodě* dne 13. dubna 1059. Jím potvrdil starou a reformním hnutím podporovanou zásadu, že výběr církevních představených má být společným dílem místního kléru a lidu, a to v součinnosti s metropolitou a provinčním episkopátem, který je určen ke kontrole a potvrzení volby.

Současně však přinesl dva další prvky, úzce spjaté se specifičností výběru hlavy římské církve. Potvrdil nepominutelnost císařských práv, ale především deklaroval zvláštní postavení skupiny stojící v nejbližším okolí papežství – *kardinálů*. Z této autoritativní skupiny navíc volební dokument vyčlenil řád *kardinálů-biskupů*,¹ jimž svěřil nejdůležitější část volebního jednání – výběr vhodného kandidáta, jehož by měl následně zbytek volitelů potvrdit.

Význam dekretu papeže Mikuláše II. je v kontextu dalšího vývoje voleb papežů zásadní. Stojí na počátku dominantní pozice kardinálského kolegia při výběru nové hlavy katolické církve v podobě, která se prosadila jako závazná. Stejně tak vedl k omezení zásahů vládců Svaté říše římské i bezprostředních intervencí

¹ Členění kardinálů do tří stupňů nebo řádů nebo tříd (*ordines*) kardinálů-biskupů, kardinálů-kněží a kardinálů-jáhnů: viz TRETERA, Jiří Rajmund, HORÁK, Záboj, *Církevní právo*, Praha, 2016, s. 127. Viz též kán. 350 CIC/1983. Pozn. redakce.

římské aristokracie. V mnoha ohledech tak deklaroval ideál papežské volby jako *vnitrocírkevní záležitosti*. Bez jakýchkoliv pochybností lze tudíž hovořit v jeho souvislosti o jednom ze symbolů gregoriánského papežství, spojeného s reformní činností dalšího papeže Řehoře VII.

Pokud však chceme pochopit smysl a cíle nové podoby papežských voleb, je třeba dobře poznat východiska a okolnosti, za nichž se podoba dekretu utvářela. Stále totiž panují značné rozdíly při interpretaci významu jednotlivých částí nové legislativy, zejména role kardinálského kolegia v čele s kardinály-biskupy a jejich vztahu k císařským právům.

Dosavadní výzkum se v této oblasti dlouho soustřeďoval hlavně na textovou, formulačně-stylistickou a obsahovou analýzu samotného dokumentu. Důvodem byla nejednotnost dochovaných variant, plynoucí jak z množství textových přepracování, tak z faktu, že se zachovaly dvě odlišné formy Mikulášova dekretu – tzv. papežská varianta a tzv. císařská varianta. Jakkoliv se badatelé poměrně rychle sjednotili na autentičnosti papežské varianty, která měla vycházet z pravého volebního dekretu, zůstávalo mnoho dalších nejasností právě v souvislosti s menšími či většími textovými odlišnostmi jednotlivých dochovaných pramenů.

Až v druhé fázi výzkumu se pozornost zaměřila na motivace a souvislosti falzifikace, popř. na hledání pravděpodobné doby a autorů úpravy dekretu. Tím se badatelský zájem posouval k žádoucímu zařazení tohoto klíčového volebního dokumentu do širšího kontextu boje o investituru jako celku. Pokud totiž není nahlíženo na vznik a další úpravy dokumentu v návaznosti na další aspekty reformního úsilí o prosazení církevních svobod, snadno dochází k dezinterpretaci smyslu dokumentu, popř. k nalézání „nových“ významů, které neodpovídají dobovým tendencím.

Navzdory těmto vyváženějším směrům zůstává mnoho otázek spjatých s volebním dekretem Mikuláše II. nezodpovězeno. Prioritou musí být koncentrace na implementaci dekretu do právního života gregoriánské církve a jeho srovnání s volební praxí. Vnímat nový volební pořádek jako neměnné a závazné pravidlo determinující chování volebních aktérů je při pohledu na jednotlivé volby, jež proběhly od jeho vydání až po výběr papeže Kalixta II., zcela zavádějící. Naopak se ukazuje značná variabilita a flexibilita při aplikování pravidel na konkrétní situaci a současně schopnost volitelů přizpůsobit dikci dekretu aktuálním potřebám.

Spolu s tím se posouvala i snaha upravovat interpretaci optimálního smyslu dekretu, s čímž souvisí i výše uvedené zásahy do samotného textu původního dekretu. Hovořit proto již v okamžiku vydání dokumentu o zásadním zlomu, který cíleně směřuje, a především přetváří, volební proceduru směrem do budoucnosti, by neodpovídalo skutečnosti – o významu dokumentu rozhodlo s konečnou platností až jeho praktické využití a odhodlání klíčových aktérů v čele s kardinály opřít o něho další směřování kuriálních zvyklostí.

Tato studie se zaměřuje na zásadní prvek nové volební úpravy, a to na roli kardinálského kolegia v čele s kardinály-biskupy. Na základě analýzy dobových narativních i právních textů se snaží určit jejich postavení a význam v okamžiku vydání volebního dekretu a konfrontovat tuto jejich roli s pozdějším vývojem.

Role kardinálů-biskupů

První věcí, která propůjčuje volebnímu dekretu Mikuláše II. specifické vyznění, je vyzdvižení role stupně kardinálů-biskupů v rámci volební procedury. Dokument stanoví, že vše „nejprve kardinálové-biskupové po pečlivé rozvaze projednají mezi sebou, a následně přizvou *kardinály-kleriky*; poté se připojí ostatní klérus a lid, aby odsouhlasily novou volbu.“ Text současně připojuje důvod takového postupu – za „normálních“ okolností by legitimnost volby ověřil metropolita společně s provinčními biskupy, což však v případě římského biskupa, kterému není nikdo nadřazen, není možné. Proto tuto roli přebírají suburbánní² biskupové s kardinálským titulem.³

Na první pohled zřejmý text v sobě skrývá několik problematických prvků. Nelze přehlédnout, že dosud žádný dokument upravující výběr římských biskupů nejen nezmiňoval přednostní postavení kardinálů-biskupů, ale dokonce ani kardinálů jako takových.⁴ I z tohoto důvodu je Mikulášově úpravě přisuzován

² Častěji se užívá překladu „suburbikální“. Pozn. redakce.

³ Standardní text dekretu je editován v rámci řady *Monumenta Germaniae historica. Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, 1. díl: 911–1197, WEILAND, Ludwig (ed.), Hannover, 1893, a to jak papežská (č. 382, s. 538–541), tak císařská (č. 383, s. 541–546) verze. Na základě výzkumů z konce 80. let 20. století je však za nejbližší autentické podobě dekretu považován rukopis z Bergama, který editoval Detlef Jasper (*Das Papstwahldekret von 1059. Überlieferung und Textgestalt*, Sigmaringen, 1986, s. 98–119).

⁴ Kardinálové všech tří stupňů se voleb běžně účastnili, což dokládají normativní i narativní prameny, dosud ale žádný dokument nepostuloval jejich přednostní práva a přímo je nezmiňoval jako aktivní volitele.

tak značný význam a revolučnost,⁵ byť tendence mířící tímto směrem je možné zmapovat již minimálně v první polovině 11. století. Prezentace zvláštních kardinálských práv souběžně nastolila řadu dalších problémů, např. vymezení poměru mezi kardinálskými stupni, stejně jako žádoucího vztahu mezi kardinály a římským klérem, resp. lidem. A nejen to. Popsaný postup volby sice stanoví pořadí při volbě, je však otázkou, co jaká skupina volitelů skutečně činí – rozsah jejich kroků lze různě interpretovat, může sahat od skutečné volby přes předvýběr a nominaci až po formální schválení či konstitutivní potvrzení.

Pro pochopení nové volební úpravy je nutné připomenout, že snahou papežských reformátorů bylo již mnoho let prosazení svobodné kanonické volby. Ideál proto spočíval v návratu k principům, které skupina kolem Mikuláše II. spojovala s raným církevním obdobím, kdy byl výběr církevních představených primárně vnitrocírkevní záležitostí. Profilující osobnosti reformního okruhu v čele s ostijským kardinálem-biskupem Petrem Damianim či jeho kolegou Humbertem ze Silvy Candidy proto hovoří o volbě skrze konsensus místního kléru a lidu jako o žádoucím návratu k standardnímu stavu (tzv. *electio communis*).⁶

Stále častěji však zaznívá ještě jeden aspekt – aby byla volba diecézního biskupa platná, musí být přinejmenším potvrzena ostatními biskupy církevní provincie v čele s metropolitou. Oni potom také svůj souhlas vyjadřují udělením biskupského svěcení tomu, kdo byl za biskupa zvolen, a účastí na jeho intronizaci. Tento moment nabyl na významu právě v souvislosti s papežskou volbou. Snaha římské nobility instalovat svého papeže Benedikta X., a to dle názoru reformátorů za

⁵ Jako zlom v dosavadním vývoji chápal volební dekret z roku 1059 už nestor historického bádání v této oblasti Paul Scheffer-Boichorst (*Die Neuordnung der Papstwahl durch Nikolaus II. Texte und Forschungen zur Geschichte des Papstthums im 11. Jahrhundert*, Strassburg, 1879, s. 71).

⁶ Důsledně se touto otázkou v okamžiku vydání volebního dekretu zabýval především kardinál Humbert ve svých *Třech knihách proti svatokupcům*. Prosazení kanonické volby, tj. výběru církevních představitelů (hlavně biskupů) bez dominantních zásahů světské moci, pro něj představovalo alfu a omegu celé reformy. Jak již bylo výše prezentováno, za právoplatného biskupa považoval jen toho, koho zvolil klérus a přijal lid a jehož potvrdil metropolita, resp. okolní biskupové. Ostatní byli svatokupci, pseudobiskupové či dokonce heretici („... *hereticos vero omnes et nominatim symoniacos nullam omnino nec tunc nec postea, etiamsi illis tria illa adsint capitula...*“). DE SILVA CANDIDA, Humbert, *Libri tres adversus simoniacos*, in: THANER, Friedrich (ed.), *MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum*, 1. díl: *Saeculus XI. et XII. conscripti*, Hannover, 1891, zde Kniha 1, kap. 6, s. 110.

Pro vymezení tématu je stále základním dílem práce SCHMID, Paul, *Der Begriff der kanonischen Wahl in den Anfängen des Investiturstreits*, Stuttgart, 1926, zejm. s. 14–36, 94–106, 128–130.

pomocí manipulace, násilí a uplácení (svatokupecká volba), ukázala, že lze zneužít i v principu žádoucí ideál. Jedinou možností, jak do budoucna zabránit podobným excesům, pro ně představovalo prosazení nepominutelné role těch, kteří garantují návaznost na dosavadní papežskou politiku – kardinálů-biskupů.

Dle dostupných pramenů se jeví jako hlavní propagátor této myšlenky právě Petr Damiani. Už téměř dva roky před vydáním dekretu, na podzim roku 1057, krátce poté, co ho Štěpán IX. učinil kardinálem-biskupem z Ostie,⁷ napsal Damiani ostatním kardinálům-biskupům dopis, v němž velmi symbolickým jazykem zdůrazňuje jejich mimořádnou důstojnost spojenou s liturgickou službou v lateránské bazilice.⁸ Podle autora je těchto sedm mužů pevně navázáno na papežský úřad – jsou jeho očima⁹ a podílníky na papežových úkolech; v době, kdy se svět blíží poslednímu soudu, je o to více vyžadováno, aby byli pro zbytek církve morálním vzorem a příslovečnou solí země (Mt 5,13).¹⁰ Zmiňovaný dopis není ještě správné spojovat s dekretem o papežské volbě, přesto liturgicko-etický aspekt dává nahlédnut do Damianiho vnímání významu stupně kardinálů-biskupů.¹¹

Autor svou myšlenku totiž rozvíjí v několika dalších textech, bez jejichž zohlednění nelze proniknout k podstatě záměrů volebního dekretu. Například v dopise sepsaném zřejmě v druhé polovině roku 1058, tj. ještě před vydáním nové volební legislativy, Damiani hájí legitimitu Gerarda z Florencie (Mikuláše II.) před ravennským arcibiskupem Jindřichem právě poukazem na nesouhlas

⁷ Srov. CACCIAMANI, Giuseppe M., *La nomina di S. Pier Damiano a vescovo e a cardinale di Ostia*, in: *San Pier Damiano nel IX centario della morte (1072–1972)*, 1. díl, Cesena, 1972, s. 181–193.

⁸ REINDEL, Kurt (ed.), *MGH Die Briefe der deutschen Kaiserzeit*, 4. Sv., 2. díl: *Dopisy č. 41–90*, München, 1988, dopis č. 48, s. 52–61.

⁹ Používá odkaz ze starozákonní knihy proroka Zachariáše, v níž se hovoří o kameni (v Damianiho pojetí skále, tj. Petrovi), který má sedm očí: „Hle, tu je kámen, který kladu před Jošuu: jeden kámen, na něm sedm očí.“ Za 3,9.

¹⁰ „*Haec septem cardinales habet episcopos, quibus solis post apostolicum sacrosanctum illud altare licet accedere, ac divini cultus mysteria celebrare... Septem igitur oculos habet haec petra, quia totidem sancti Spiritus donis sancta praeferget ecclesia...*“ REINDEL, Kurt (ed.), *Die Briefe des Petrus Damiani*, 2. díl, München, 1988, dopis č. 48, s. 55–56, 61.

¹¹ K tématu srov. především KEMPF, Friedrich, *Pier Damiani und das Papstwahldekret von 1059*, in: *Archivum Historiae Pontificiae* 2/1964, s. 79–80; HÄGERMANN, Dieter, *Das Papsttum am Vorabend des Investiturstreits. Stephan IX. (1057–1058), Benedikt X. (1058) und Nikolaus II. (1058–1061)*, Stuttgart, 2008, s. 115–118; PÁSZTOR, Edith, *San Pier Damiani, il Cardinalato e la formazione della Curia Romana*, in: *Studi Gregoriani* 10/1975, s. 322–324 atd.

kardinálů-biskupů s kroky vedoucími ke zvolení Benedikta X.,¹² což těmto nejvyšším prelátům náleželo právě jako rozhodující kontrolní, či dokonce konstitutivní instanci pro výběr nového pontifika. Toto klíčové stanovisko deklaruje Damiani hned na počátku svého dopisu a v dalších pasážích už „pouze“ uvádí konkrétní nepravosti, které vedly kardinály-biskupy k jejich kroku; v tomto smyslu má být jejich postoj zásadním orientačním bodem i pro rozhodování Jindřicha z Ravenny, kterého z obou papežů přijmout jako právoplatného.

Zřejmě nejdůležitější svědectví však Petr Damiani podává ve dvou textech, které vznikly na jaře roku 1062 v souvislosti s rodícím se papežským schizmatem po zvolení (vzdoro)papeže Honoria II. (Kadala z Parmy). Damiani chtěl přimět Honoria k abdikaci a současně ho přesvědčit o legitimitě druhého kandidáta, původně královským dvorem odmítnutého Alexandra II. Byť oba texty vznikly téměř tři roky po vydání volebního dekretu Mikuláše II., vyjadřují velmi autentickou interpretaci klíčových dekretálních pasáží; co dekret postuluje za použití ne vždy významově jasných pojmů, lze díky Damianiho vývodům lépe zařadit a pochopit.

První text vznikl mezi březnem a dubnem 1062 ve vypjaté atmosféře způsobené Honoriovým zvolením.¹³ Damiani a zbytek reformátorů považovali povýšení parmského biskupa Kadala za nepřijatelné z více důvodů (např. kvůli jeho předchozímu odsouzení na synodách v Pavii, Mantově a Florencii),¹⁴ pro nás jsou však nejdůležitější výtky související s porušením zásad obsažených ve volebním dekretu. Damiani totiž vypočítává prvky volby, které Kadalovi při jeho povýšení chyběly, a především zdůrazňuje, že byla pominuta práva kardinálů-biskupů. Ty opětovně přirovnává k symbolickým sedmi očím ze Zachariášova starozákonního proroctví a přímo deklaruje, že tím bylo porušeno jejich právo volby!¹⁵ Významově se bezesporu jedná o posun oproti Mikulášovu dekretu, který spíše naznačuje přednostní postavení či jakousi předvolbu náležející těmto kardinálům-biskupům. Damiani zde sice vypočítává ostatní volitele (senát, nižší klérus, lid), ale právo skutečné volby jakoby přisuzoval právě jen této vybrané skupině. V témže dopisu,

¹² „...quia nobis omnibus eiusdem urbis cardinalibus episcopis reclamantibus, obsistentibus et terribiliter anathematizantibus...“ Dopis č. 58, in: *Die Briefe des Petrus Damiani*, 2. díl, s. 193.

¹³ Text je editován jako dopis č. 88, in: *Die Briefe des Petrus Damiani*, 2. díl, s. 515–531.

¹⁴ Tamtéž, s. 516.

¹⁵ Tamtéž, s. 517–518.

jen o několik stran dále, navíc autor volební proces opětovně prezentuje vymezením konání všech tří skupin volitelů – legitimní je podle něj pouze ten, o němž nejdříve rozhodli kardinálové-biskupové, následně ho posoudil a schválil klérus a do třetice vše podpořil lid.¹⁶

Vyhrocené pojetí práv kardinálů-biskupů je následně částečně modifikováno textem, který vznikl téměř ve stejném okamžiku a v němž Damiani vedle řady dalších výzev ještě otevřel do budoucna mimořádně důležitou otázku císařských práv při papežských volbách. Dokument se skládá jednak z dopisu Kadalovi, kde Damiani podává historicky pojatý přehled zásahů světských vládců do náboženských a církevních záležitostí s důrazem na ustanovování římských biskupů, a jednak z připojeného textu, pro nějž se ujal pojmenování *Disceptatio synodalis* (*Synodální rozprava*), kde formou dialogu mezi obhájci papežských (*Romanae ecclesiae defensor*) a císařských (*advocatus regis*) práv prezentuje pohled reformní skupiny na císařská oprávnění v rámci papežských voleb.¹⁷

V samotném dopise se autor volebním procesem již nezabývá a ani následná *Synodální rozprava* si neklade za cíl zevrubnou interpretaci práv a postupů jednotlivých volitelských skupin.¹⁸ Přesto nemohl při vymezení císařských práv otázku pravomocí kardinálů-biskupů pominout. Při zdůrazňování jednotlivých aspektů, zejména ve vztahu k ilegimitě Kadalova zvolení, opětovně konstatuje, že pravý kandidát se musí opřít o volbu založenou na konsensu římského kléru a lidu. Na rozdíl od minulého dopisu Kadalovi však nečiní z kardinálů-biskupů vlastní volitele. Postup při volební proceduře Damiani rozložil na všechny tři skupiny, kopíruje tím Mikulášův dekret – papežem má být ten, „kterého kardinálové-biskupové povolali, klérus zvolil a lid vyprosil“.¹⁹

¹⁶ Tamtéž, s. 526.

¹⁷ Standardní text je editován v rámci řady *Monumenta Germaniae historica*. Využit lze jednak Heinemannovu edici *Petri Damiani Disceptatio synodalis*, in: HEINEMANN, Lothar von (ed.), *MGH Libelli de lite imperatorum et pontificum*, 1. díl, Hannover, 1891, s. 76–94, jednak text, který je součástí Damianiho dopisu č. 89 (*Die Briefe des Petrus Damiani*, 2. díl, s. 541–572).

¹⁸ Synodální rozpravu rozebírá a komentuje v podstatě každý historik, který se otázkou reformního papežství zabývá. Stále platný je především příspěvek MEYER VON KNONAU, Gerold, *Jahrbücher des Deutschen Reiches unter Heinrich IV. und Heinrich V.*, 1. díl, Leipzig, 1890, s. 688–694; z novější literatury např. KRAUSE, Hans-Georg, *Das Papstwahldekret von 1059 und seine Rolle im Investiturstreit*, Roma, 1960, s. 152–157; CAPITANI, Ovidio, *Problematica della Disceptatio Synodalis*, in: *Studi gregoriani* 10/1975, Cremona, s. 141–174 atd.

¹⁹ *Disceptatio synodalis*, in: *Die Briefe des Petrus Damiani*, 2. díl, s. 568.

Z výše uvedené pasáže lze vyvodit několik zásadních zjištění. Předně se již pro Damianiho evidentně změnila situace, v níž svůj dopis odesílal; Kadalus pro něho není partnerem a jediným cílem je prokázat jeho nelegitimitu. Vše je soustředěno na obhájení správných okolností a postupů, které jsou přípustné pro papežskou volbu. Damiani přitom stále akcentuje volební zásady, vlastní celé reformní skupině, tj. volbu založenou na vůli římského kléru a lidu, což zřetelně demonstuje i použití ustálených pojmů, obsažených i ve slavné pasáži papeže Lva I. – kléru *volí (elegit)* a lid *vyprošuje (expetivit)*. V duchu svého přesvědčení ale postuluje nutnost předchozího povolání či předvýběru od kardinálů-biskupů. Pokud v předchozím dopise Kadalovi přenáší volební právo přímo na tuto skupinu kardinálů, nemusí to znamenat nějaký interpretační zlom či „odhalení“ pravého záměru Mikulášova dekretu.

Pozice kardinálů-biskupů je v Damianiho hierarchické stavbě neoddiskutovatelná. Je jí však třeba chápat ekleziologicky, tedy v duchu hierarchické stavby církve, ne právně či legislativně. Nesmíme zapomínat na fakt, že Petr Damiani nebyl primárně právníkem, ale teologem. Používané výrazy u něho nejsou vždy jednotné, stejně jako věrnost zásadám či paragrafům samotného Mikulášova dekretu. Proto může kolísat důraz kladený na jednání jednotlivých volebních aktérů, ale i jejich výčet – v prvním dopise Kadalovi dokonce hovoří o pominutí senátu, o němž se volební dekret nezmiňuje.²⁰ A stejně tak v prvním dopise nezmiňuje v dekretu obsažený respekt k císařským právům, který tvoří základ rozborů druhého dopisu – Damiani se vždy řídí dle prioritního tématu, které se snaží obhájit, a prosazuje ideál; přesné formulační vymezení představuje sekundární záležitost.

V porovnání s rozsáhlými teologickými a historickými analýzami Petra Damianiho nenalezneme jiný srovnatelný text, který by nabízel relevantní pohled na význam a kontext Mikulášova dekretu. A právní i narativní prameny pozdějšího období konce sedmdesátých či z osmdesátých a devadesátých let 11. století již

²⁰ V tomto smyslu by se tedy, dotaženo poněkud do extrémní polohy, přiznávala práva i tradičním římským elitám, proti nimž se reformátoři obvykle vymezovali. Toto problematické místo přirozeně zaujalo badatele velmi brzy a snažili se ho logicky vysvětlit. Zatímco Richard Zoepffel (*Die Papstwahlen und die mit ihnen im nächsten Zusammenhang stehenden Ceremonien in ihrer Entwicklung vom 11. bis zum 14. Jahrhundert; nebst einer Beilage, die Doppelwahl des Jahres 1130*, Göttingen, 1871, s. 164) ho chápal ve vlastním smyslu městské politické elity, naopak P. Scheffer-Boichorst se snažil v senátu nalézt označení pro kardinály-kleriky (kněze a jáhny), a tudíž i přímý odkaz na Mikulášův dekret, srov. SCHEFFER-BOICHORST, Paul, *Die Neuordnung der Papstwahl*, s. 63–64, pozn. 3.

prezentují spíše další významové posuny, reflektující vývoj papežsko-císařských vztahů či poměry uvnitř reformní skupiny a římské církve. Na rozdíl od dalších badatelů proto nechávám stranou texty Anselma z Lukky, Benza ze Sutri, kardinála Deusedita či Polycarpa kardinála Řehoře od sv. Chrysogona, neřknuli Graciánův dekret, které jsou naopak primární pro posouzení volebních postupů konce gregoriánské reformy.

Přesto je třeba upozornit i na druhého významného teoretika reformní skupiny z poloviny 11. století, kterým byl kardinál *Humbert de Silva Candida*. Jeho dílo je obdobně jako u Damianiho základem většiny interpretací při sledování motivů církevní reformy, bohužel papežských voleb se žádný jeho text bezprostředně netýká. Všechny své síly soustředil na prosazení svobodné kanonické volby bez zasahování laické moci, v principu se však zajímal obecně o výběr biskupa; k pozici římského biskupa zvláštní stanovisko nezaujal. Není proto možné hodnověrně prokázat jeho postoje v této oblasti, byť jako člověk stojící vždy velmi blízko kuriální politice i samotným papežům se nemohl této otázce vyhnout. Pokud uvážíme, že jeho zásadní dílo proti svatokupectví tvrdě tepalo zásahy i těch nejurozenějších laiků do církevních záležitostí, dalo by se předpokládat, že zaujímal podobná stanoviska jako Damiani. Prokázat to však nelze.

Z jeho textů vyplývá, že se opíral o identická ideová východiska jako jeho ostijský spolubratr. Také on ve svém hlavním díle *Tři knihy proti svatokupcům* několikrát citoval známé výroky papežů Celestina I. a Lva I., a nikterak nepochyboval o nadřazenosti metropolitů u biskupských voleb.²¹ Přednostní právo kardinálů-biskupů by mu v tomto smyslu nemuselo být cizí, zejména, když i on patřil do této elitní církevní skupiny. Přesto se z celkového kontextu jeví být zřejmé, že pro Humberta představovalo hlavní věc zejména ukotvení ideálu vnitrocírkevní volby té které komunity a místní církve. Přesné rozlišení kompetencí a úkonů jednotlivých volitelů již neřešil. V duchu Mikulášova dekretu však trval na tom, že je úkolem metropolitů potvrdit volbu místní církve jako první a teprve poté může přistoupit vyjevení vůle světské moci. Otázka hierarchie zůstává tudíž tím nejdůležitějším a musí odpovídat starým církevním ideálům.

²¹ Např. pasáž obsahující citace z Celestina i Lva bezprostředně předchází Humbertovo konstatování, že „*ipsi primatibus et metropolitibus in electione episcoporum fiunt priores, qui deberent tantummodo consensum et desiderium cleri, plebis et ordinis cuiuscumque civitatis suo secundum Deum consensu confirmare.*“ HUMBERT, *Adversus symoniacos*, Kniha 3, kap. 6, s. 204.

Volitelé a jejich vzájemný vztah

Nově deklarovaná pozice kardinálů-biskupů patří bezesporu mezi základní prvky upravující postup při výběru římských biskupů. Výše analyzované prameny současně dokládají, že za jednoho z otců této koncepce je možné považovat ostijského biskupa Petra Damianiho, který tento přístup pomohl prosadit do volebního dekretu Mikuláše II. Není třeba pochybovat o tom, že musel náležet nejen mezi autory nové volební úpravy, ale i autoritativní interpretátory smyslu jednotlivých pasáží. Přednostní postavení kardinálů-biskupů jim však nezaručuje exkluzivitu pro realizaci celé procedury. Naopak, dekret předpokládá vzájemnou kooperaci řady dalších aktérů volby, tedy od kardinálů-biskupů přes zbytek kardinálského kolegia až po zbytek římského kléru a lidu, přičemž nemízi ani přiznání zvláštního postavení císaře.²² Pochopit míru kompetencí, které náleží každé z vyjmenovaných skupin, není evidentní, a praxe dalších desetiletí zřetelně potvrdila, že ani kanonisté, ani účastníci voleb nenalézali shodu v jejich hodnocení. Podstata jejich vzájemné interakce proto zůstává primárním problémem, na který se nyní soustředíme.

Nejdříve musíme zaměřit pozornost na vyjasnění vztahu mezi biskupskou a klerickou částí kardinálského kolegia. Dekret předpokládá jejich spolupráci, přičemž dává biskupům přinejmenším právo prvního projednání; kardinálové-klerici (kněží a jáhnové) mají být následně přizváni k dalšímu jednání. Diskuse mezi historiky a kanonisty ohledně míry kompetencí jednotlivých kardinálských stupňů přitom představuje mimořádně rozsáhlou materii, která se nepřetržitě vyvíjí již od druhé poloviny 19. století.²³ Ve většině případů se však jedná o značně zavádějící problém, který naráží na omezení daná nedostatečnou pramennou základnou. Jak již bylo zdůrazněno výše, východiskem pro pochopení rozsahu kardinálských pravomocí musí být analýza fungování kardinálského stavu na počátku reformy

²² Šlo o právo formálního souhlasu s papežskou volbou. Viz SUCHÁNEK, Drahomír, *Ius exclusivae: právo exkluzivity při papežských volbách*, Praha, 2012, s. 44.

²³ Základ předložil již ZOEPFEL, Richard, *Die Papstwahlen und die mit ihnen im nächsten Zusammenhange stehenden Ceremonien*, zejm. s. 29–165, který se obsáhle zabýval hlavními fázemi volebního procesu, byť jeho metoda spočívala primárně na srovnání jednotlivých aspektů volební problematiky v delším časovém rámci a jejich vývojové souvztažnosti. Mnohem detailnější analýzu pramenů a jejich interpretaci předložil P. Scheffer-Boichorst (*Die Neuordnung der Papstwahl*, zejm. s. 54–90) a v jeho stopách potom další badatelé až do třicátých let 20. století (H. Grauert, L. v. Heinemann, J. v. Pflugk-Hartung a další).

římské kurie, tj. přibližně od pontifikátu papeže Lva IX. (1049–1054), kdy lze zaznamenat první důležité strukturální kroky.²⁴

Papež se obklopil vybranou reformní skupinou a obsadil jejími členy důležitá biskupská místa v okolí římského centra, což mu umožnilo získat kontrolu nad směřováním potřebných změn. Právě tento moment se stal bezpochyby důležitým předpokladem pro vzestup stavu kardinálů-biskupů, v jehož důsledku se tato skupina prosadila i do vůdčí pozice při vytváření nové podoby papežské volby.²⁵ V případě zbytku kardinálského kolegia však není situace tak přehledná. Dosavadní výzkum prokazuje, že se teprve utvářelo pevnější skupinové povědomí mezi kardinály-kleriky a nelze zatím hovořit o pevných kardinálských stupních kněží a jáhnů, spíše o jednotlivcích spojených s konkrétním titulárním kostelem či jáhenskou funkcí v rámci kuriální administrativy. Pokud tedy chceme přistoupit k vyjasnění vzájemných vztahů mezi kardinály-biskupy a zbytkem držitelů kardinálských hodností, musíme připustit, že se jedná o velmi problematickou otázku.

V průběhu padesátých let 11. století se nacházelo kardinálské kolegium teprve v počáteční fázi svého vzniku – nelze zodpovědně hovořit o vědomé sebeidentifikaci jednotlivých kardinálských stupňů (biskup-kněž-jáhen), stejně jako o propojení kardinálů s institucionálním zázemím římské kurie. Reformní úsilí bylo soustředěno především do okruhu kardinálů-biskupů, přičemž není v tuto chvíli zásadní, zda je kvůli tomu papež pověřoval nejdůležitějšími úkoly, nebo zda naopak, kvůli snaze propůjčit jim potřebnou autoritu, papež povyšoval vybrané reformní osobnosti do nejvyšších funkcí v církevní hierarchii. Spojení reformního nadšení a vysoké církevní funkce mělo garantovat pokračování žádoucích vnitrocírkevních změn, a tudíž i možnost ovlivnit skrze tyto osoby obsazení svatopetrského stolce.

²⁴ K této velmi komplikované otázce srov. přehledně SCHWARZ, Brigide, *The Roman Curia (until about 1300)*, in: HARTMANN, Wilfried, PENNINGTON, Kenneth (eds.), *The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law*, Washington, DC, 2016, s. 163–171 a ZEY, Claudia, *Entstehung und erste Konsolidierung. Das Kardinalskollegium zwischen 1049–1143*, in: DENDORFER, Jürgen, LÜTZELSCHWAB, Ralf (eds.), *Geschichte des Kardinalats im Mittelalter*, Stuttgart, 2011, s. 63–76; popř. z dalších základních prací PARAVICINI BAGLIANI, Agostino, *Curia: 11th to 13th Centuries*, in: LEVILLAIN, Philippe (ed.), *The Papacy. An Encyclopedia*, 1. díl, New York, 2002, s. 448–449.

²⁵ Charakteristiku reformní skupiny kolem Lva IX. prezentují na základě pramenů především ROBINSON, Ian S., *The Papal Reform of the Eleventh Century. Lives of Pope Leo IX and Pope Gregory VII*, Manchester, 2004, s. 16–36, dále GOEZ, Werner, *Kirchenreform und Investiturstreit: 910–1122*, Stuttgart, 2000, s. 95–97 atd.

Zbytek kardinálského kolegia nebyl v daném okamžiku předmětem intenzivních úvah; volební dekret je sice zmiňuje, ale spíše v pozici přidruženého, či, lépe řečeno, podřízeného prvku kardinálského kolegia. Nemuselo se přitom jednat o žádné kompetenční vymezování, neřkuli pevné stanovení pravomocí jednotlivých kardinálských stupňů. Autoři dekretu jednoduše vycházeli z momentální situace, odrážející stav uvnitř papežské kurie. Proto svěřili hlavní slovo biskupům, současně ale nepochybovali o nutnosti prezentovat jejich vótum jako společné rozhodnutí všech kardinálů.²⁶

Tento pohled na poměr kardinálů-biskupů a kardinálů-kleriků potvrzuje samotný fakt, že mezi kardinály podepsanými pod závěry římské synody z roku 1059 nalezneme téměř všechny biskupy (podepsáno pět ze sedmi možných,²⁷ přičemž šestým byl vzdoropapež Jan z Velletri – Benedikt X. a úřad sedmého nebyl v daném okamžiku s vysokou pravděpodobností obsazen), ale „pouze“ sedm, resp. osm kardinálů-kleriků (čtyři kněží a tři, resp. čtyři jáhni)²⁸ z ideálního počtu 46.²⁹ Absence signace tak značného počtu kardinálů-kleriků nabízí dvě možnosti – buď stáli v opozici proti závěrům synody či dokonce samotného dekretu (zejména proti ustanovení o přednosti kardinálů-biskupů), což se ale nezdá být pravděpodobné s ohledem na celkové uklidnění poměrů v Římě v tomto období a autoritu, které se papež Mikuláš a jeho okolí fakticky těšili.

Jako pravděpodobnější se jeví druhá možnost, tedy roztržičnost, popř. reálná neexistence kardinálského kolegia jakožto jasně definované skupiny, která by také zaštitila nové změny. Podpisy připojili pouze ti kardinálové, kteří byli v daném okamžiku k dispozici, přičemž z pramenů lze odvodit, že většina titulárních

²⁶ Vedle strukturálních daností kardinálského kolegia lze předpokládat i další motivaci k předsazení kardinálů-biskupů před zbytek kolegia. Popis zvolení papeže Benedikta X. se totiž navzdory různosti podání událostí shoduje na jeho podpoře Římany včetně kléru, kam je možno připočítat i některé kardinály – pouze kardinálové-biskupové byli dle Petra Damianioho či *Montecassinské kroniky* v opozici. Pokud tomu tak bylo, potom nás nemůže překvapit snaha reformátorů udržet si kontrolu nad volebním návrhem, tedy přinejmenším zabránit do budoucna tomu, aby byl zvolen papežem člověk, s nímž by nesouhlasili.

²⁷ Bonifác z Albana, Humbert ze Silvy Candidy, Petr z Ostie, Petr z Tuskula (Labika) a Jan z Porta.

²⁸ Kněží Jan od sv. Marka, Lev od sv. Damasa a Vivus od Panny Marie v Zatiběří a jáhni Desiderius od sv. Cecilie, Mancius (Petr) a Amancius, popř. arcijáhen Hildebrand; v jeho případě ale nepadá shoda na tom, zda je jeho zařazení právě či ne.

²⁹ Prameny dokládají existenci 28 titulárních kardinálů-kněží a 18 kardinálů-jáhnů – základní přehled přináší KLEWITZ, Hans Walter, *Reformpapstum und Kardinalkolleg*, Darmstadt, 1957, s. 14–20 a HÜLS, Rudolf, *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms: 1049–1130*, Tübingen, 1977, s. 3–44.

kardinálských úřadů nebyla obsazena.³⁰ Zatímco tedy osoby kardinálů-biskupů se objevují v dobových pramenech s viditelnou pravidelností a hrají v popisovaných událostech nejednou klíčovou roli i jako celá skupina, v případě ostatních kardinálů se vždy jedná o výjimečné jednotlivce, kteří z různých důvodů vstupují do jednání.³¹

Vše tudíž nasvědčuje tomu, že volební dekret vycházel z aktuální situace a jí také podřídil dikci ustanovení, byť není pochybnost o cílené snaze udržet skrze pevně zakotvenou kompetenci kardinálů-biskupů výběr nového papeže v rukou spolehlivé proreformní skupiny. Z tohoto pohledu je následně často řešená otázka poměru kardinálů-biskupů ke zbytku kolegia irelevantní; v okamžiku, kdy dekret vznikl s ambicí stabilizovat volební proceduru, případný kompetenční konflikt mezi kardinálskými stupni reálně neexistoval. Dosvědčuje to i několikrát zmiňovaný Petr Damiani, který ve své *Synodální rozpravě*, vydané dva roky po volebním dekretu a koncipované již se znalostí první volby realizované dle jeho zásad (volba Alexandra II. roku 1062), prezentuje volební postup bez explicitní zmínky nebiskupských kardinálů („...kterého jednomyslně povolají kardinálové-biskupové, zvolí klérus, vyprosí lid.“)³² A i když mohlo jít ze strany ostijského

³⁰ Základní výzkum dle podpisů papežských dokumentů provedl H. W. Klewitz, opíraje se o edice Philippa JAFFÉHO a Samuela LOEWENFELDA (*Regesta pontificum romanorum*) a Paula Fridolina KEHRA (*Papsturkunden in Italien*, 2. díl, Città del Vaticano, 1977), srov. *Reformpapsttum und Kardinalkolleg*, s. 21–24. K otázce se později vrátil HÜLS, Rudolf, *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms*, s. 77–87 a SCHLUDI, Ulrich, *Die Entstehung des Kardinalkollegiums. Funktion, Selbstverständnis, Entwicklungsstufen*, Ostfildern, 2014, oba více méně s konstatováním, že téměř pro celou druhou polovinu 11. století nelze doložit relevantní údaje nutné pro základní výzkum.

³¹ Pro námi sledované období bohužel postrádáme podpůrný doklad o aktivitě kardinálů v podobě jejich spolupodepisování papežských listin. Na rozdíl od pozdější běžné praxe dokonce většina dokumentů postrádá byť jen podpis papeže (jednou z výjimek je např. potvrzení majetku klášteřu sv. Petra v Perugii papežem Mikulášem II., signované vedle papeže i dvěma kardinály-biskupy, Petrem z Ostie a Humbertem ze Silvy Candidy, Hildebrandem a notářem Aimem) a nelze tedy z nich vyvozovat obecnější závěry o kooperaci papeže s kardinály-kleriky. Více k tématu včetně odkazu na prameny srov. WERNER, Judith, *Papsturkunden vom 9. bis ins 11. Jahrhundert. Untersuchungen zum Empfängereinfluss auf die äußeren Urkundengestalt*, Berlin, 2017, s. 265–276, zde zejm. s. 271–274; KEHR, Fridolin, *Scrinium und Palatium: Zur Geschichte des päpstlichen Kanzleiwesens im 11. Jahrhundert*, in: *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung – Ergänzungsband 6/1901*, s. 80–99; SANTIFALLER, Leo, *Über die Neugestaltung der äußeren Form der Papsturkunden unter Leo IX.*, in: NOVOTNY, Alexander, POCKL, Othmar (eds.), *Festschrift Hermann Wiesflecker zum sechzigsten Geburtstag*, Graz, 1973, s. 29–38 apod. Přehled všech relevantních pramenů, které uvádějí jednotlivé kardinály, shrnul pro období od roku 1049 ve své práci HÜLS, Rudolf, *Kardinäle, Klerus und Kirchen Roms*, s. 45–77.

³² DAMIANI, Petri, *Disceptatio synodalis*, s. 91.

kardinála-biskupa o dílčí zjednodušení, popř. zacílení na jinou prioritu (řešil primárně císařská práva při papežské volbě), zřetelně to dokládá, že ještě na počátku šedesátých let uvnitř kardinálského kolegia tato záležitost příliš nerezonovala.

Shrnutí

Z výše uvedeného rozboru plynou dvě základní tendence. První v duchu reformní obnovy zásad rané církevní tradice definuje volbu jako společné oprávnění kléru a lidu římské církve. Druhý směr se soustřeďuje na hierarchizaci konání aktérů. Dekret se explicitně odvolává na výrok papeže Lva I. Velikého, podle něhož má být biskup zvolen kleriky, vyžádán lidem a schválen metropolitou. A jelikož v případě římského biskupa nadřazený metropolita schází, přebírají jeho roli kardinálové-biskupové. Pravdu má tedy bezpochyby německý historik Friedrich Kempf, který viděl ve volebním dekretu Mikuláše II. snahu po obnovení správné církevní hierarchie.³³ Dekret logicky zmiňuje na prvním místě kardinály-biskupy jakožto kontrolně-konstitutivní instanci zastupující metropolitu a vymezující předvýběrem vhodné kandidáty.

Samotnou volbu však stále provádí římský klérus jakožto celek, kardinálové jsou jeho součástí; pokud by tomu tak nebylo, jednalo by se o porušení dosud vždy od reformátorů postulovaného ideálu. Přednostní postavení kardinálů-biskupů je spojeno s jejich právem světit a instalovat papeže a v jisté paralele, jakkoliv nutně pokulhávající, na něj lze pohlížet v duchu pozdější papežské aprobace vzhledem k volbě kurfiřtů.³⁴

Reflexe vzájemného poměru jednotlivých volitelských skupin prokazuje, že i v dalších desetiletích se jednalo o velmi živou materii. Jestliže v okamžiku vydání volebního dekretu nebyl problém zdůraznit dominantní pozici biskupského stupně, v následujícím období nelze popřít rostoucí význam klerické skupiny kardinálů. Tento proces se odráží jak v řadě narativních pramenů zachycujících vývoj od

³³ KEMPF, Friedrich, *Pier Damiani und das Papstwahldekret von 1059*, zejm. s. 74–76, 88–89.

³⁴ K principu papežské aprobace srov. MIETHKE, Jürgen, *Approbation der deutschen Königswahl*, in: KASPER, Walter (ed.), *Lexikon für Theologie und Kirche*, 1. díl, Freiburg im Breisgau, 1993, sl. 888–891.

osmdesátých let 11. století výše,³⁵ tak v gregoriánské kanonistice.³⁶ Součástí těchto posunů byla bezpochyby i úprava samotného Mikulášova dekretu, byť kontext tzv. zfalšování byl mnohem komplexnější záležitostí.³⁷

Kardinálové-biskupové si udrželi autoritu spojenou s jejich postavením v rámci kuriální politiky, uchovat si však postulovanou roli primárního grémia v rámci volebního procesu již beze zbytku nedokázali. Pohled na jednotlivé volby s vrcholem v papežském schizmatu v roce 1130 postupně odkrývá latentní spor o to, kdo je uvnitř kardinálského kolegia vlastním volitelem.

Kardinálové-klerici vstupují stále významněji do praktického života římské církve a nárokují si odpovídající podíl na všech s tím spojených procesech včetně volebního. A nejen to. Jestliže úprava Mikulášova dekretu důsledně odstraňovala odlišení mezi jednotlivými kardinálskými stupni a hovořila nově o kardinálech jako celku, pozdější interpretace zachycená jak v teoretické rovině kanonických textů, tak v praktické rovině popisů jednotlivých voleb se snaží prezentovat jako vlastní volitelskou skupinu právě kardinály-kleriky – biskupskému stupni by potom náleželo „pouze“ oprávnění volby schvalovat.

³⁵ Pro období osmdesátých let 11. století především *Liber ad amicum* Boniza ze Sutri a *Ad Heinricum IV imperatorem libri VII* Benza z Alby, pro další období např. papežské životy Pandulfa z Alatri v *Liber pontificalis* apod.

³⁶ Především *Collectio canonum* Anselma z Lukky a kardinála Deusdedita, *De vita christiana* Boniza ze Sutri, *Polycarpus* kardinála Řehoře od sv. Chrysogona a další. Jejich charakteristiku v dobovém kontextu podává např. VLADÁR, Vojtech, *Gregoriánská reforma a římské právo*, in: KNOLL, Vilém (ed.), *Acta historico-iuridica Pilsnensia* 2/2017 (Římské právo a křesťanství), Plzeň, 2018, s. 168–176.

³⁷ Tématem se z novější literatury zabýval zejm. JASPER, Detlef, *Das Papstwahldekret von 1059*, zejm. s. 69–88, kde je i souhrn starší literatury.

Resumé

V kontextu vývoje papežských voleb má zásadní význam volební dekret Mikuláše II. *In nomine Domini*. Stál na počátku dominantní pozice kardinálského kolegia při výběru nové hlavy katolické církve a ve svém důsledku vedl k omezení zásahů laiků do volebního procesu. Deklaroval ideál papežské volby jako vnitrocírkevní záležitosti, a stal se tak jedním ze symbolů gregoriánského papežství. Tato studie se zaměřuje na zásadní prvek výše zmíněné volební úpravy, a to na roli kardinálského kolegia v čele s kardinály-biskupy. Na základě analýzy dobových textů se snaží určit jejich postavení a význam v okamžiku vydání volebního dekretu a konfrontovat tuto jejich roli s pozdějším vývojem.

Summary

Decree *In nomine Domini* and Role of Cardinals in Papal Election

In the context of evolution of the papal elections, the electoral decree of Pope Nicholas II *In nomine Domini* is essential. It initiated dominant position of the College of Cardinals in the selection of the new head of the Catholic Church and, as a result, it reduced interventions of the laity in the election process. It declared the ideal of papal election as an internal church affair and became one of the symbols of the Gregorian papacy. This study focuses on an essential element of the above-mentioned regulation of election, namely the role of the College of Cardinals headed by Cardinals-bishops. Based on an analysis of original texts, the article tries to determine their position and importance at the moment of publication of the electoral decree and to confront their role with later development.

Klíčová slova: papežství, papežské volby, gregoriánská reforma, kardinál, katolická církev, středověk, *In nomine Domini*, Mikuláš II., Petr Damiani

Keywords: papacy, papal elections, Gregorian Reform, Cardinal, Catholic Church, Middle Ages, *In nomine Domini*, Nicolas II, Petr Damiani

Autor

PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D., narozen roku 1972 v Brně, vystudoval dějiny mezinárodních vztahů a světové politiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a katolickou teologii na Katolické teologické fakultě téže univerzity. V současné době působí jako odborný asistent na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde přednáší církevní a středověké dějiny. Svou badatelskou činnost zaměřuje na obor papežských dějin a vztahů mezi duchovní a světskou mocí.

Author

PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D., was born in 1972 in Brno. He graduated in history of international relations and world politics from the Faculty of Arts, Charles University, as well as in Catholic theology from the Catholic Theological Faculty, Charles University. Currently he is an Assistant Professor at the Faculty of Arts, Charles University, where he lectures on church history and medieval history. His research is focused on the history of the papacy and the relationship between church and secular power.

PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D.

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1

e-mail: drahomir.suchanek@ff.cuni.cz